

ਸ੍ਰੀ ਮੁਨਸ਼ੀ ਰਾਮ ਜੈਨ

ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਸਿਆਲਕੋਟ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਅਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਅੰਦੋਲਨਾਂ ਨਾਲ ਰਿਹਾ। ਅਜ ਕਲ ਆਪ ਮੋਦੀਨਗਰ ਵਿਖੇ ਰਹਿ ਰਹੇ ਹਨ। ਆਪ ਲਾਹੌਰ ਕਾਂਗਰਸ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸਨ।

ਸ੍ਰੀ ਮੇਲੀ ਰਾਮ ਜੀ ਜੈਨ

ਆਪ ਕ੍ਰਕਸ਼ੇਤਰ ਨਿਵਾਸੀ ਮਹਾਨ ਦੇਸ਼ਭਗਤ ਸਨ। ਆਪ ਦਾ ਸਾਰਾ ਪਰਿਵਾਰ ਹੀ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਆਪ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਕਾਂਗਰਸ ਨਾਲ ਅਤੇ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਨਾਲ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਸ਼ਾਮ ਲਾਲ ਜੈਨ ਐਡਵੋਕੇਟ

ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਰੋਹਤਕ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਨੇ ਭਗਵਾਨ ਮਹਾਵੀਰ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦਾ ਪਾਲਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਦੇ ਅਸਹਿਯੋਗ ਅੰਦੋਲਨ ਵਿਚ ਹਿਸਾ ਲਿਆ। ਆਪ ਦਾ ਕਾਰ-ਖੇਤਰ ਪ੍ਰਮੁਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਲਾਹੌਰ ਕਾਂਗਰਸ ਰਿਹਾ। ਆਪ ਕਈ ਵਾਰ ਜੇਲ ਗਏ।

ਸ੍ਰੀਮਤੀ ਲੇਖ ਵਤੀ ਜੈਨ

ਆਪ ਦਾ ਪੰਜਾਬ ਜੈਨ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਸੰਗਰਾਮੀਆਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਮੁਖ ਸਥਾਨ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਆਪ ਨੇ ਸਾਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਕਾਂਗਰਸ ਅਤੇ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਦੇ ਅੰਦੋਲਨ ਵਿਚ ਹਿਸਾ ਲਿਆ। ਆਪ ਨੇ ਹਰਿਆਣਾ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਦੇ ਡਿਪਟੀ ਸਪੀਕਰ ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਕੀਤਾ।

ਸ੍ਰੀਮਤੀ ਓਮ ਪ੍ਰਭਾ ਜੈਨ

ਆਪ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਇਸਤਰੀ ਖ਼ਜ਼ਾਨਾ ਮੰਤਰੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਜਾਨੇ ਜਾਂਦੇ ਰਹੇ। ਆਪ ਦਾ ਜੀਵਨ ਸਮਾਜ, ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਭਗਤੀ ਦਾ ਖੇਤਰ ਵਿਸ਼ਾਲ ਸੀ। ਆਪ ਹਰਿਆਣਾ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁਖ ਅੰਗ ਸਨ। ਆਪ ਆਲ ਇੰਡੀਆ ਸ਼ਵੇਤਾਂਬਰ ਸਥਾਨਕਵਾਸੀ ਜੈਨ ਕਾਨਫਰੰਸ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਰਹੇ ਸਨ।

ਸ੍ਰੀ ਬੰਸੀ ਲਾਲ ਜੈਨ

ਸ੍ਰੀ ਬੰਸੀ ਲਾਲ ਜੈਨ ਹੋਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਨਿਵਾਸੀ ਸਨ। ਆਪ ਦੀ ਸਾਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਕਾਂਗਰਸ, ਗਾਂਧੀ ਅਤੇ ਜੈਨ ਧਰਮ ਲਈ ਸਮਰਪਿਤ ਰਹੀ। ਆਪ ਮਸ਼ਹੂਰ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਹਨ। ਕਾਫ਼ੀ ਸਮਾਂ ਆਪ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਲਈ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਝਲੀਆਂ।

ਸ੍ਰੀ ਜੰਗੀਰੀ ਮਲ ਜੈਨ

ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਅਖਾੜਾ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਕਾਂਗਰਸ ਅਤੇ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਦੇ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਰਹੇ।

ਲਾਲਾ ਤਿਲਕ ਚੰਦ ਜੀ ਜੈਨ

(ਗੁਜਰਾਂਵਾਲੀਆ)

ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਸੰਗਰਾਮੀ ਸ੍ਰੀ ਤਿਲਕ ਚੰਦ ਜੀ ਜੈਨ ਦਾ ਜਨਮ ਗੁਜਰਾਂਵਾਲਾ ਨਿਵਾਸੀ ਲਾਲਾ ਫਗੂ ਮਲ ਜੈਨ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਦੇ ਪਿਤਾ ਬਰਤਨਾਂ ਦਾ ਵਿਉਪਾਰ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਆਪ ਦੇ ਪਿਤਾ ਗੁਜਰਾਂਵਾਲਾ ਸਮਾਜ ਦੇ ਧਰਮ ਸੇਵਾ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਵਧ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਹਿੱਸਾ ਲੈਂਦੇ ਸਨ। ਆਪ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਸਨ। ਆਪ ਪੰਜਾਬ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਮਹਾਮੰਤਰੀ ਅਤੇ ਗੁਜਰਾਂਵਾਲੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਕਾਉਂਸਲਰ ਵੀ ਰਹੇ। ਭਾਰਤੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹਰ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਵਧ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ। ਆਪ ਨੂੰ ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਦੋਲਨਾਂ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣ ਕਾਰਨ ਬਹੁਤ ਵਾਰ ਜਲ ਜਾਨਾ ਪਿਆ। ਆਪ ਦੀ ਸਚਾਈ ਬਾਰੇ ਇਕ ਕਹਾਣੀ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਵਾਰ ਆਪ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਗਵਾਹੀ ਤੇ ਜਾਣਾ ਪਿਆ। ਅੰਗਰੇਜ਼ ਮਜਿਸਟਰੇਟ ਨੇ ਆਪ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਜਾਨ ਕੇ, ਬਿਨਾ ਬਿਆਨ ਲਏ ਕੈਸ ਉਸ ਆਦਮੀ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਕਰ ਦਿਤਾ, ਜਿਸ ਦੀ ਆਪਨੇ ਗਵਾਹੀ ਦੇਨੀ ਸੀ। ਆਪ ਜੈਨ ਧਰਮ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਪ੍ਰਸਾਰ ਲਈ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸਮਾਜਿਕ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਂਦੇ ਰਹੇ।

ਆਪ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਲੜਾਈ ਲੜਦੇ ਹੋਏ ਸੰਨ 1944 ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪਾ ਗਏ।

(ਜੇਨ ਉਪਾਸਕ ਅਤੇ ਦਾਨੀ)

ਬ੍ਰਹਮਚਾਰੀ ਸ਼ੀਤਲ ਪ੍ਰਸਾਦ ਜੈਨ

ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਦਿਗੰਬਰ ਜੈਨ ਫਿਰਕੇ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਬ੍ਰਹਮਚਾਰੀ ਸ਼ੀਤਲ ਪ੍ਰਸਾਦ ਜੈਨ ਦਾ ਅਪਣਾ ਸਥਾਨ ਹੈ। ਆਪ ਭਾਰਤੀ ਅਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਮਹਾਨ ਜਾਣਕਾਰ ਸਨ। ਆਪ ਨੇ ਜੈਨ ਧਰਮ ਦੇ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਤੇ ਹਿੰਦੀ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿਚ ਕਈ ਗ੍ਰੰਥ ਲਿਖੇ ਹਨ। ਬੁੱਧ ਧਰਮ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪ ਲੰਕਾ ਵਿਚ ਵੀ ਗਏ। ਆਪ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਧਾਰਮਿਕ ਅਧਿਐਨ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰਖਦੇ ਸਨ।

ਸੇਠ ਖਜ਼ਾਨ ਚੰਦ ਜੈਨ

ਆਪ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਜੈਨ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸਿਰਕੱਢ ਸ਼੍ਰੀਵਕ ਸਨ। ਆਪ ਨੇ ਜੈਨ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਜਿਨ ਸ਼ਾਸਨ ਪ੍ਰਭਾਵਿਕਾ ਸਾਧਵੀ ਰਤਨ ਸ਼੍ਰੀ ਸਵਰਨ ਕਾਂਤਾ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅਨਮੋਲ ਹੀਰਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ। ਸੇਠ ਜੀ ਅਪਣੀ ਨੇਕ ਚਲਨੀ, ਧਾਰਮਿਕਤਾ ਕਾਰਨ ਸਾਰੇ ਲਾਹੌਰ ਜੈਨ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਿਧ ਸਨ।

ਆਪ ਦੀ ਧਰਮ ਪਤਨੀ ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਦੁਰਗੀ ਦੇਵੀ ਆਪ ਦੇ ਨਾਲ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਿਚ ਬਰਾਬਰ ਦਾ ਹਿਸਾ ਵਟਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਸ਼੍ਰੀ ਸਵਰਨ ਕਾਂਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਸਾਧਵੀ ਬਣਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦੇ ਕੇ ਆਪ ਨੇ ਮਹਾਨ ਉਪਕਾਰ ਕੀਤਾ। ਲੋਕਾਂ ਵਲੋਂ ਸ਼੍ਰੀ ਉਪਾਸਕ ਦੁਸ਼ਾਂਗ ਸੂਤਰ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਅਨੁਵਾਦ ਦਾ ਸਾਰਾ ਖਰਚਾ ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਦੁਰਗੀ ਦੇਵੀ ਨੇ ਦਿਤਾ ਸੀ। ਆਪ ਦਾ ਪਰਿਵਾਰ ਦਿਲੀ ਵਿਖੇ ਜੈਨ ਧਰਮ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸੇਠ ਖਜ਼ਾਨ ਚੰਦ ਜੈਨ ਨੇ ਅਪਣੇ 5 ਸਾਥੀਆਂ ਨਾਲ ਅਚਾਰੀਆ ਕਾਂਸ਼ੀਰਾਮ ਜੀ ਤੋਂ ਸ਼ਾਸਤਰਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ।

ਸੇਠ ਨਾਥ ਰਾਮ ਜੈਨ

ਆਪ ਦਾ ਜੀਵਨ ਤਿਆਗ ਭਰਿਆ ਜੀਵਨ ਸੀ। ਆਪ ਨੇ ਕੁਨਰਾ ਵਿਖੇ ਰਹਿ ਕੇ ਧਾਰਮਿਕ ਜੀਵਨ ਵਤੀਤ ਕੀਤਾ। ਆਪ ਦਾ ਧਰਮ ਪ੍ਰਤਿ ਅਥਾਹ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸੀ। ਇਕ ਵਾਰ ਆਪ ਨੂੰ ਚੋਟ ਲਗੀ। ਪਿੰਡ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਆਖਿਆ ਸ਼ਰਾਬ ਰਾਹੀਂ ਜ਼ਖਮ ਨੂੰ ਠੀਕ ਕਰ ਲਵੋਂ ਆਪ ਨੇ ਇਹ ਤਕਲੀਫ਼ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਕਰ ਲਈ, ਪਰ ਅਪਣੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਤੇ ਅਡਿੱਗ ਰਹੇ। ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਆਪ ਦਾ ਆਦਰ ਮਤਿਕਾਰ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਕਾਰਣ ਆਪ ਅੰਤਮ ਸਮੇਂ ਅਪਣੇ ਖ਼ਾਨਦਾਨੀ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਰਹੇ। ਆਪ ਦਾ ਸਵਰਗਵਾਸ ਜਨਵਰੀ 1980 ਵਿਚ ਹੋਇਆ।

ਬਾਬੂ ਸੂਰਜ ਭਾਨ ਜੈਨ ਵਕੀਲ

ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਸੰ: 1870 ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਨੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਮਾਂ ਦੇਸ਼ਭਗਤੀ ਅਤੇ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਹਿੱਤ ਗੁਜ਼ਾਰਿਆ। ਆਪ ਨੇ ਕਈ ਜੈਨ ਅਖਬਾਰਾਂ ਦਾ ਸੰਪਾਦਨ ਕੀਤਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਦਿਗੰਬਰ ਫਿਰਕੇ ਨਾਲ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਛਪੇ ਲੇਖ ਆਪ ਦੀ ਵਿਦਵੱਤਾ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹਨ।

ਲਾਲਾ ਜਗਨ ਨਾਥ ਜੈਨ

ਲਾਲਾ ਜਗਨ ਨਾਥ ਜੈਨ ਮਲੇਰ ਕੋਟਲਾ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਉਪਾਸਕ ਹੋਏ ਹਨ। ਆਪ ਨੇ ਵੀ ਮਹਾਵੀਰ ਨਿਰਵਾਨ ਸ਼ਤਾਬਦੀ ਕਮੇਟੀ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਰਕਾਰੀ ਮੈਂਬਰ ਸਨ। ਆਪ ਦਾ ਜੀਵਨ ਸੰਘਰਸ਼ ਪੂਰਨ ਸੀ। ਜਨਮ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਅੰਤਮ ਸਮੇਂ ਤਕ ਦੇਵ ਗੁਰੂ ਅਤੇ ਧਰਮ ਪ੍ਰਤਿ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਲੇਖਕਾਂ ਨੂੰ ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਧਾਰਮਿਕ ਸੰਸਕਾਰ ਆਪ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਏ ਸਨ। ਅਪਣੀ ਸਾਦਗੀ, ਦਾਨ, ਸੀਲ ਅਤੇ ਤਿਆਗ ਆਦਿ ਗੁਣਾਂ ਕਾਰਨ ਉਹ ਹਰ ਇਕ ਦਾ ਦਿਲ ਜਿੱਤ ਲੈਂਦੇ ਸਨ। ਅਚਾਰੀਆ ਸ੍ਰੀ ਰਤੀਰਾਮ ਸਮਾਰਕ ਦੀ ਆਪ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ।

ਦਾਨਵੀਰ ਸੇਠ ਨੌਹਰੀਆ ਮਲ ਜੈਨ

ਅਚਾਰੀਆ ਸ੍ਰੀ ਆਤਮਾ ਰਾਮ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਭਗਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਲੁਧਿਆਣਾ ਨਿਵਾਸੀ ਲਾਲਾ ਨੌਹਰੀਆ ਮਲ ਜੈਨ ਦਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਨਾਂ ਹੈ। ਅਚਾਰੀਆ ਸ੍ਰੀ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਨਾਲ ਜਿਥੇ ਆਪ ਨੇ ਜੈਨ ਧਰਮ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਪ੍ਰਸਾਰ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਪਾਇਆ, ਉਥੇ ਵਿਦਿਆ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਵੀ ਆਪ ਪਿੱਛੇ ਨਹੀਂ ਰਹੇ। ਆਪ ਨੇ ਅਪਣਾ ਵਿਸ਼ਾਲ ਬਾਗ ਅਚਾਰੀਆ ਸ੍ਰੀ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਨਾਲ ਦਾਨ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਅੱਜ ਇਸੇ ਬਾਗ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਨੌਹਰੀਆ ਮਲ ਜੈਨ ਹਾਈ ਸਕੂਲ, ਸ੍ਰੀ ਨੌਹਰੀਆ ਮਲ ਜੈਨ ਗਰਲ ਸਕੂਲਜ਼, ਅਚਾਰੀਆ ਆਤਮਾ ਰਾਮ ਸਮਾਰਕ ਸਥਾਪਿਤ ਹੈ। ਅਚਾਰੀਆ ਸ੍ਰੀ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਨਾਲ ਆਪ ਨੇ ਅਤੇ ਆਪ ਦੇ ਭਰਾ ਲਾਲਾ ਅਮਰਿਤਸਰੀਆ ਮਲ ਜੈਨ ਨੇ ਕਰਤਾਰਾਮ ਗਲੀ ਲੁਧਿਆਣੇ ਵਿਚ ਜੈਨ ਸਥਾਨਕ ਦੀ ਬਿਲਡਿੰਗ ਤਿਆਰ ਕਰਕੇ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਦਾਨ ਕੀਤੀ। ਆਪ ਦੀ ਸਪੁੱਤਰੀ ਸ੍ਰੀਮਤੀ ਰਘੋ ਦੇਵੀ ਜੈਨ ਧਰਮਪਤਨੀ ਸ੍ਰੀ ਵੇਦ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਜੈਨ ਬਰਸੀ ਤਪ ਅਤੇ ਦਾਨ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਵੇਦ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਵੇਦ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਜੈਨ ਫਰੀ ਹਸਪਤਾਲ ਨੌਹਰੀਆ ਮਲ ਬਾਗ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ।

ਸ਼ੈਨ ਭੋਜ ਰਾਜ ਜੈਨ

ਭਗਵਾਨ ਮਹਾਵੀਰ ਦੇ 2500 ਸਾਲਾ ਨਿਰਵਾਨ ਮਹੋਤਸਵ ਦਾ ਖਿਆਲ ਆਉਂਦੇ ਹੀ ਸ਼੍ਰੀ ਭੋਜ ਰਾਜ ਜੈਨ ਬਠਿੰਡੇ ਵਾਲੇ ਦੀ ਥਾਦ ਉਭਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਆਪ ਮਹਾਨ ਧਾਰਮਿਕ, ਦਾਨਵੀਰ ਸੰਘ ਰਤਨ ਸਨ। ਆਪ ਨੇ ਬਿਨਾ ਕਿਸੇ ਠਾਂ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਤੋਂ ਲੱਖਾਂ ਰੁਪਏ ਸਮਾਜ ਹਿਤ ਦਾਨ ਕੀਤੇ। ਆਪ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਕਪੜੇ ਦੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਵਿਉਪਾਕੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਅਨੇਕਾਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ, ਅਨਾਥਾਂ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗੀ ਸਨ। ਨਿਰਵਾਨ ਸ਼ਤਾਬਦੀ ਕਮੇਟੀ ਪੰਜਾਬ, ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ, ਸ਼੍ਰੀ ਮਹਾਵੀਰ ਜੈਨ ਸੰਘ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਆਪ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਭਰ ਪ੍ਰਧਾਨ ਰਹੇ। ਬਠਿੰਡਾ ਦਾ ਜੈਨ ਸਥਾਨਕ ਆਪ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ। ਲੇਖਕਾਂ ਨਾਲ ਆਪ ਨੂੰ ਅੰਤ ਸਮੇਂ ਤਕ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦਾ ਸੌਭਾਗ ਮਿਲਿਆ। ਆਪ ਇਸ ਸਦੀ ਦੇ ਜੈਨ ਸਮਾਜ ਦੇ ਰਾਜਾ ਭੋਜ ਸਨ। ਆਪ ਨੇ ਅਪਣੀ ਮੋਹਨਤ ਨਾਲ ਅਪਣਾ ਵਿਉਪਾਰ ਦਿਲੀ, ਬੰਬਈ ਅਤੇ ਅਹਿਮਦਾਬਾਦ ਤਕ ਵਧਾਇਆ। ਅਨੇਕਾਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵਲੋਂ ਆਪ ਨੂੰ ਮਾਨ ਪੱਤਰ ਦਿਤੇ ਗਏ। ਅਪਣੇ ਕੰਮਾਂ ਨੂੰ ਅੰਤ ਸਮੇਂ ਆਪ ਨੇ ਭੋਜ ਰਾਜ ਜੈਨ ਚੈਰੀਟੇਬਲ ਟਰਸਟ ਬਣਾ ਕੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਅਮਰ ਕਰ ਦਿਤਾ। 25ਵੀਂ ਮਹਾਵੀਰ ਨਿਰਵਾਨ ਸ਼ਤਾਬਦੀ ਸੰਯੋਜਿਕਾ ਸਮਿਤੀ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਨੂੰ ਆਪ ਦਾ ਸਹਿਯੋਗ ਹਾਸਲ ਰਿਹਾ।

ਕੁਝ ਪ੍ਰਸਿਧ ਦਾਨੀਆਂ ਦੇ ਸੂਚ ਨਾਂ

- (1) ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਮੋਹਨੀ ਦੇਵੀ ਓਸਵਾਲ ਕੋਂਸਰ ਰਿਸਰਚ ਹਸਪਤਾਲ ਲੁਧਿਆਣਾ ਦੇ ਸੰਸਥਾਪਕ ਸ਼੍ਰੀ ਵਿਦਿਆ ਸਾਗਰ ਜੈਨ ਲੁਧਿਆਣਾ।
- (2) ਸ਼੍ਰੀ ਲਛਮਣ ਦਾਸ ਓਸਵਾਲ ਲੁਧਿਆਣਾ
- (3) ਸ਼੍ਰੀ ਧਰਮ ਪਾਲ ਓਸਵਾਲ ਲੁਧਿਆਣਾ
- (4) ਸ਼੍ਰੀ ਰਾਮਜੀ ਦਾਸ ਜੈਨ ਮਾਲੇਰ ਕੋਟਲਾ
- (5) ਸ਼੍ਰੀ ਕਿਸ਼ੋਰ ਚੰਦ ਜੈਨ ਮਾਨਸਾ
- (6) ਸ਼੍ਰੀ ਮਨੀ ਲਾਲ ਜੈਨ ਲੁਧਿਆਣਾ ਸਟੀਲ ਰੋਲਿੰਗ ਮਿਲ ਲੁਧਿਆਣਾ
- (7) ਸ਼੍ਰੀ ਨੌਹਰੀਆ ਮਲ ਜੈਨ ਲੁਧਿਆਣਾ
- (8) ਸ਼੍ਰੀ ਭੋਜ ਰਾਜ ਜੈਨ ਬਠਿੰਡਾ

ਨਿਰਵਾਨ ਸ਼ਤਾਬਦੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ

ਕੁਝ ਅਭੁਲ ਸਹਿਯੋਗੀ

- (1) ਸ਼੍ਰੀ ਭੋਜ ਰਾਜ ਜੈਨ ਬਠਿੰਡਾ ।
- (2) ਸ਼੍ਰੀ ਦੇਵੀ ਦਿਆਲ ਜੈਨ ਮਾਲੇਰ ਕੋਟਲਾ
- (3) ਸ਼੍ਰੀ ਗਿਆਨ ਚੰਦ ਜੈਨ ਮਾਲੇਰ ਕੋਟਲਾ ।
- (4) ਸ਼੍ਰੀ ਓਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਜੈਨ ਮਾਲੇਰ ਕੋਟਲਾ ।
- (5) ਡਾ. ਜੈ ਸੁਖ ਲਾਲ ਹੱਥੀ ਭੂਤਪੂਰਵ ਗਵਰਨਰ ਪੰਜਾਬ ।
- (6) ਪ੍ਰੋ. ਮੁਨੀ ਲਾਲ ਜੈਨ ਅੰਬਾਲਾ ।
- (7) ਡਾ. ਐਲ. ਐਮ. ਜੋਸ਼ੀ ਰੀਡਰ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਟੀ ਪਟਿਆਲਾ ।
- (8) ਸ਼੍ਰੀ ਮੂਲ ਚੰਦ ਜੈਨ ਸਪੁੱਤਰ ਡਾ. ਬਨਾਰਸੀ ਦਾਸ ਜੈਨ ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਥੀਆਂ ਦੇ ਅਸੀਂ ਜੀਵਨ ਭਰ ਉਪਕਾਰੀ ਹਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਾਡੇ ਕੰਮ ਵਿਚ ਤਨ ਮਨ ਅਤੇ ਧਨ ਨਾਲ ਸਾਥ ਦਿਤਾ । ਵਰਤਮਾਨ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤਿ ਗਿਆਨੀ ਜ਼ੈਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਸੰਤ ਕੁਮਾਰ ਜੈਨ ਫਰੀਦਕੋਟ ਸੈਕਟਰੀ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਲਈ ਅਸੀਂ ਬਹੁਤ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹਾਂ ।

ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਰਚਿਤ ਕੁਝ ਪ੍ਰਸਿਧ ਜੈਨ ਗ੍ਰੰਥ

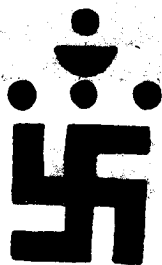
ਪੁਰਾਤਨ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਹਰ ਛੋਟੇ ਵੱਡੇ ਮਹਿਰ ਵਿਚ ਪੁਰਾਤਨ ਹੱਥ ਲਿਖਿਤ ਭੰਡਾਰ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਜੈਨ ਸ਼ਾਸਤਰਾਂ ਤੋਂ ਛੁੱਟ, ਸੁਭੰਤਰ ਜੈਨ ਸਾਹਿਤ ਹਰ ਵਿਸ਼ੇ ਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ, ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ, ਰਾਜਸਥਾਨੀ, ਗੁਜਰਾਤੀ, ਅਪਭਰੰਜ, ਹਿੰਦੀ ਸਾਹਿਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਕੁਝ ਪੁਰਾਤਨ ਭੰਡਾਰਾਂ ਦਾ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਲਾਹੌਰ ਵਿਖੇ ਡਾ: ਬਨਾਰਸੀ ਦਾਸ ਜੈਨ ਨੇ ਡਾ: ਬੁਹਲਰ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਕੁਝ ਸਥਾਨਕ-ਵਾਸੀ ਭੰਡਾਰ ਅਜੇ ਵੀ ਜੈਨ ਮੁਨੀਆਂ ਅਤੇ ਸਥਾਨਕ ਬਿਰਾਦਰੀ ਦੀ ਦੇਖ ਰੱਖ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਮੂਰਤੀ ਪੂਜਕ ਫਿਰਕੇ ਨੇ ਅਪਣੇ ਸਾਰੇ ਭੰਡਾਰ ਦਿਲੀ ਵਿਖੇ ਵੱਲਭ ਸਮਾਰਕ ਵਿਚ ਸੰਭਾਲ ਲਏ ਹਨ। ਅਸੀਂ ਇਹ ਸੂਚੀ ਵੱਲਭ ਸਮਾਰਕ ਅਤੇ ਨਿੱਜੀ ਅਧਾਰ ਤੇ ਦੇ ਰਹੇ ਹਾਂ।

ਲੜੀ ਨੰ:	ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਨਾਂ	ਕਵਿ ਜਾਂ ਲੇਖਕ	ਵਿ. ਸੰ.	ਸਥਾਨ
1.	ਕਲਪ ਸੂਤਰ ਸਤਵਨ	ਕਲਿਆਣ ਲਾਭ	1701	ਮਰੋਟ
2.	ਆਗਮ ਸਾਰ	ਦੇਵ ਚੰਦਰ ਉਪਾ.	1776	ਮਰੋਟ
3.	ਨਵਤੱਤਵ ਪ੍ਰਕਰਣ ਭਾਸ਼ਾ ਬੰਧ	ਲਖਮੀ ਵੱਲਭ ਉਪਾ.	1747	ਹਿਸਾਰ
4.	ਸਮਿਅਕਤਵ ਸਪਤਤੀ ਟੀਕਾ	ਸੰਘ ਤਿਲਕ ਸੂਰੀ	1422	ਸਿਰਸਾ
5.	ਉਪਦੇਸ ਸਪਤਤਿਕਾ ਟੀਕਾ	ਖੇਮ ਰਾਜ	1547	ਹਿਸਾਰ
6.	ਜੈਨ ਪ੍ਰਬੋਧ ਪ੍ਰਕਰਣ ਭਾਸ਼ਾ	ਵਿਦਿਆ ਕੀਰਤੀ	1505	ਹਿਸਾਰ
7.	ਰੂਪਕ ਮਾਲਾ ਟੀਕਾ	ਚਾਰਿਤਰ ਸਿੰਘ	1646	ਅੰਬਾਲਾ
8.	ਅਚਾਰ ਦਿਨਕਰ	ਵਰਧਮਾਨ ਸੂਰੀ	1468	ਨਾਢੌਂ
9.	ਪ੍ਰਸ਼ਨੋਤਰ	ਜੈ ਸੱਮ ਉਪਾਧਿਆਇ	1468	ਲਾਹੌਰ
10.	ਵਿਗੋਪਿਤ ਤਰਿਵੇਣੀ	ਜੈ ਸਾਗਰ	1484	ਮਲਿਕਾਵਾਹਨ
11.	ਕਥਾ ਕੋਸ਼	ਸਮੇਸੁੰਦਰ	1667	ਮਰੋਟ
12.	ਵਿਵਿਧ ਤੀਰਥ ਕਲਪ	ਜਿਨ ਪ੍ਰਭ ਸੂਰੀ	1389	ਦਿਲੀ
13.	ਕਾਤਤਵਿਭਰਮ ਵਿਰਤੀ	ਜਿਨ ਪ੍ਰਭ ਸੂਰੀ	1355	ਦਿਲੀ
14.	ਕਵਿ ਵਿਨੋਦ	ਮਾਨ	1745	ਲਾਹੌਰ

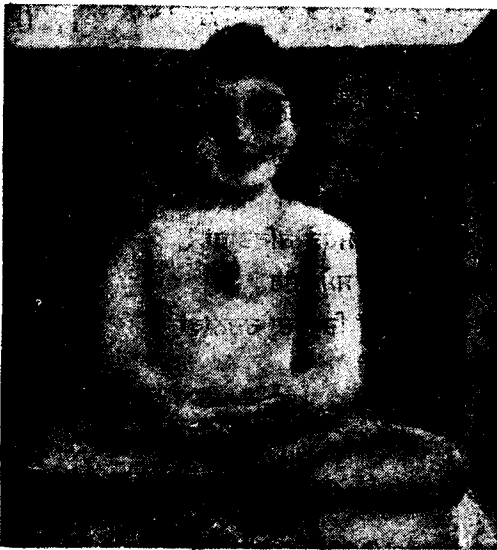
15.	ਚਮਤਕਾਰੀ ਚਿੰਤਾਮਣੀ ਸਤਵਨ	ਮਤਿਸਾਰ	18 ਸਦੀ	ਫਰੀਦਕੋਟ
16.	ਅਮਰ ਸੇਨ ਚੌਪਾਈ	ਧਰਮਦਰਪਨ	1724	ਸਿਰਸਾ
17.	ਆਤਮ ਕਰਨੀ ਸੰਵਾਦ	ਜਿਨਸਮੁਦਰ ਸੂਰੀ	1711	ਮੁਲਤਾਨ
18.	ਆਗਮ ਨੰਦਨ ਪਦਮਾ- ਵਤੀ ਚੌਪਾਈ	ਦਿਆਸਾਗਰ	1704	ਮੁਲਤਾਨ
19.	ਆਗਮ ਸ਼ੋਭਾ ਚੌਪਾਈ	ਸਾਧੂ ਕੀਰਤੀ	1624	ਦਿੱਲੀ
20.	ਰਿਸ਼ੀਦਤਾ ਚੌਪਾਈ	ਗਿਆਨ ਚੰਦ	17ਵੀਂ ਸਦੀ	ਮੁਲਤਾਨ
21.	ਸੁਲਕ ਕੁਮਾਰ ਪ੍ਰਵਦ	ਪਦਮ ਰਾਜ	1667	ਮੁਲਤਾਨ
22.	ਚੰਦਨ ਮਲੇਗਿਰੀ ਚੌਪਾਈ	ਕਲਿਆਨ ਕਲਸ਼	1704	ਮਰੋਟ
23.	ਚੰਦਨ ਮਲੇਗਿਰੀ ਚੌਪਾਈ	ਖੇਮ ਵਰਸ	1693	ਮਰੋਟ
24.	ਚੰਪਕ ਚੌਪਾਈ	ਰੰਗ ਪ੍ਰਮੋਦ	1715	ਮੁਲਤਾਨ
25.	ਜੰਬੂ ਸਵਾਮੀ ਚੌਪਾਈ	ਸੁਮਤੀ ਰੰਗ	1729	ਮੁਲਤਾਨ
26.	ਗਿਆਨ ਕੋਲ ਚੌਪਾਈ	ਪਦਮ ਚੰਦ ਸੁਮਤੀ ਰੰਗ	1714 1722	ਸਰਸਾ ਮੁਲਤਾਨ
27.	ਦਿਆਦੀਪਕਾ	ਧਰਮਮੰਦਰ	1740	ਮੁਲਤਾਨ
28.	ਧਿਆਨ ਦੀਪਕਾ ਚੌਪਾਈ	ਦੇਵ ਚੰਦਰ	1766	ਮੁਲਤਾਨ
29.	ਧਰਮ ਬੁਧੀ ਪਾਪ ਬੁਧੀ	ਲਾਭ ਦਰਪਨ	1742	ਮੁਲਤਾਨ
30.	ਮੰਗਲ ਕਲਸ਼	ਕਨਕ ਸੋਮ	1649	ਮੁਲਤਾਨ
31.	ਮਿਰਗਾਪੁੱਤਰ ਚੌਪਾਈ	ਵਿਦਿਆ ਕੀਰਤੀ	1667	ਮੁਲਤਾਨ
32.	ਕਰਮ ਚੰਦ ਕਾਵਯ	ਜੈ ਸੋਮ ਉਪਾਧਿਆਇ	1650	ਲਾਹੌਰ
33.	ਮੌਹ ਵਿਵੇਕ ਰਾਮ	ਧਰਮ ਮੰਦਰ	1741	ਮੁਲਤਾਨ
34.	ਮੌਹ ਵਿਵੇਕ ਰਾਮ	ਸੁਮਤੀ ਰੰਗ	1722	ਮੁਲਤਾਨ
35.	ਹੰਸਰਾਜ ਬਹੁਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ	ਵਿਨੈ ਮੰਕੂ	1669	ਲਾਹੌਰ
36.	ਹਰਿਵਲ ਚੌਪਾਈ	ਪੁਨੇ ਹਰਸ਼	1735	ਸਿਰਸਾ
37.	ਕ੍ਰਿਪਾਰਸ ਕੋਸ਼	ਸ਼ਾਂਤੀ ਚੰਦਰ ਉਪਾ.	1640	ਲਾਹੌਰ
38.	ਕਵਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਲਾਲ ਦੀਆਂ 3	ਰਚਨਾਵਾਂ	1651	ਲਾਹੌਰ
39.	30 ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੇ ਲੇਖਕ	ਭਗਵਤੀ ਦਾਸ	1700	ਅੰਬਾਲਾ
40.	ਜਟਮਲ ਨਾਹਰ 3	ਕਿਤਾਬਾਂ	1680	ਲਾਹੌਰ
41.	ਤਿਰਲੋਕ ਦਰਸ਼ਨ	ਖੜਗਸੇਨ	1713	ਲਾਹੌਰ

42.	ਹਰਗਿਨਿਪਾਸ	ਹਰਿਤ ਯਤੀ	1872	ਅਮਿਰਤਸਰ
43.	ਅਚਾਰੀਆ ਨੰਦ ਲਾਲ ਦੀਆਂ 16 ਰਚਨਾਵਾਂ		1906	ਕਪੂਰਥਲਾ
44.	40 ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ	ਕਵਿ ਮ	17ਵੀਂ	ਸਰਸਾ
45.	ਚਾਰ ਰਚਨਾਵਾਂ	ਕਵਿ ਹਰਜਸ ਰਾਏ ਨਾਹਰ	1864	
46.	ਸੰਤੋਖ ਰਿਸ਼ੀ ਦੀ 3 ਰਚਨਾ		1800	ਸੁਨਾਮ
47.	ਕਾਲਕਾਠਾਰਾ ਕਥਾ	ਰੂਪ ਦੇਵ	1907	ਰਾਜਪੁਰਾ
48.	ਗੰਡ ਨਰਪਾਨ ਕਥਾਨਕ	ਗੁਰਦਾਸ ਰਿਸ਼ੀ	1617	
49.	ਮੰਡਲ ਵਿਚਾਰਕੁਲਰ	ਮੁਨੀ ਵਿਨੋ ਕਮਲ	1652	ਮੁਲਤਾਨ
50.	ਦਰੋਵ ਪ੍ਰਕਾਸ਼	ਵਿਨੋ ਕਮਲ	1708	ਮੁਲਤਾਨ
51.	ਸਥਿਰਾਵਲੀ	ਭਵਾਨੀ ਦਾਸ	18ਵੀਂ	ਸਦੀ ਸੁਨਾਮ
52.	ਮੇਘ ਵਿਨੋਦ	ਯਤੀ ਰਾਮ ਚੰਦ	1720	ਬੰਨੂੰ
53.	ਰਾਮ ਵਿਨੋਦ	ਯਤੀ ਰਾਮ ਚੰਦ	1722	
54.	ਲੌਲਮ ਰਾਜ	ਯਤੀ ਗੰਗੂ	1872	ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ
55.	ਵੈਦ ਮਨੋਗ	ਨਯਨ ਸੁਖ	1649	ਸਰਹਿੰਦ
56.	ਦਿਆਧਰਮ ਬਾਰਾ ਮਾਸ ਸ਼ੇਰੂ ਰਾਮ			ਲੁਧਿਆਣਾ
57.	ਕਵਿ ਚੰਦੂ ਲਾਲ ਦੀਆਂ ਸੇਕੜੇ ਕਵਿਤਾਵਾਂ		1950	ਮਾਲੇਰ ਕੋਟਲਾ
58.	ਕਰਮ ਛਤੀਸੀ	ਸਮੇਸੁੰਦਰ	1668	ਮੁਲਤਾਨ
59.	ਮੇਘ ਮੁਨੀ ਦੀਆਂ 9 ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਰਚਨਾਵਾਂ		19ਵੀਂ	ਸਦੀ ਫਗਵਾੜਾ
60.	ਸ਼੍ਰੀ ਅਮਰ ਮੁਨੀ ਪੰਜਾਬੀ		21ਵੀਂ	ਸਦੀ ਪਟਿਆਲਾ

ਜੈਨ ਪੁਰਾਤੱਤਵ ਕਲਾ

ਅਤੇ ਸਮਾਰਕ

ਹੜੱਪਾ—ਪੱਛਮੀ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਇਹ ਸਿੰਧੂ ਘਾਟੀ ਦੀ ਸੱਭਿਅਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਮੁਖ ਕੇਂਦਰ ਹੈ। ਇਥੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਇਕ ਧੜ ਲੋਹਾਨੀਪੁਰ ਦੇ ਜੈਨ ਤੀਰਥੰਕਰ ਦੇ ਧੜ ਨਾਲ ਮਿਲਦਾ ਜੁਲਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਭਿਅਤਾ ਈਸਵੀ ਤੋਂ 7000 ਸਾਲ ਪੁਰਾਣੀ ਹੈ। ਮੌਹੰਜੋਦੜੋ ਦੀਆਂ ਕਈ ਮੋਹਰਾਂ ਕਾਯੋਤਸਰਗ (ਜੈਨ ਧਿਆਨ ਦੀ ਮੁਦਰਾ) ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਹਨ। ਕਈ ਭਾਰਤੀ ਅਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਲੇਖਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੋਹਰਾਂ ਦਾ ਜੈਨ ਧਰਮ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਜੋੜਦੇ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਜੈਨ ਧਰਮ ਵਿਚ ਧਿਆਨ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਭਾਰਤੀ ਧਰਮਾਂ ਨਾਲੋਂ ਪੁਰਾਤਨ ਹੈ।

ਕਲਿਆਨ—ਇਹ ਸਥਾਨ ਪਟਿਆਲੇ ਤੋਂ ਪੰਜ ਕਿਲੋ ਮੀਟਰ ਦੂਰੀ ਤੇ ਹੈ। ਇਥੇ ਪੁਰਾਤਤਵ ਵਿਭਾਗ ਦੇ ਇਕ ਕਰਮਚਾਰੀ ਸ੍ਰੀ ਯੋਗ ਰਾਜ ਸ਼ਰਮਾ ਨੇ ਕੁਝ ਜੈਨ ਮੂਰਤੀਆਂ ਦੇ ਟੁਕੜੇ ਇਕੱਠੇ ਕੀਤੇ। ਇਹ ਸਭ 8—9 ਸਦੀ ਦੀਆਂ ਕਾਲੇ ਪੱਥਰ ਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਰਿਸ਼ਭ ਦੇਵ ਅਤੇ ਪਾਰਸ਼ ਨਾਥ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਤਿਮਾਵਾਂ ਸ਼ਵੇਤਾਂਬਰ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹਨ। ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਇਸ ਥਾਂ ਤੇ ਕਦੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਮੰਦਰ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਹ ਜਗ੍ਹਾ ਖੁਦਾਈ ਭਾਲਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਮੂਰਤੀਆਂ ਪੁਰਾਤੱਤਵ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਦਫਤਰ ਵਿਚ ਹਨ।

ਖਿਜਰਾਵਾਦ—ਇਹ ਸਥਾਨ ਰੋਪੜ ਦੇ ਕਰੀਬ ਹੈ। ਇਥੇ ਬ੍ਰਹਮ ਲਿਪਿ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਿੱਕੇ ਮਿਲੇ ਹਨ। ਇਕ ਸਿਰ ਰਹਿਤ ਮੂਰਤੀ ਭਗਵਾਨ ਮਹਾਵੀਰ ਦੀ ਹੈ ਜੋ ਮੌਤੀ ਬਾਗ ਪਟਿਆਲੇ ਵਿਖੇ ਪਈ ਹੈ। ਸਮਾਂ 8-9 ਸਦੀ ਹੈ।

ਦੋਲਵਾਹਾ—ਇਹ ਪਿੰਡ ਹੋਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਦੇ ਕਰੀਬ 37 ਮੀਲ ਹੈ। ਇਸ ਜਗ੍ਹਾ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਜੈਨ ਹਿੰਦੂ ਦੋਹਾਂ ਧਰਮਾਂ ਨਾਲ ਹੈ। ਇਕ ਚਹੁਮੁਖੀ ਮੂਰਤੀ ਪੁਰਾਤੱਤਵ ਵਿਭਾਗ ਕੋਲ ਹੈ ਜੋ ਆਠਵੀਂ ਸਦੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀ ਜਾਪਦੀ ਹੈ।

ਪੰਜੌਰ—ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਤੋਂ ਤਕਰੀਬਨ 20 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਪੰਜੌਰ ਨਾਂ ਕਸਬਾ ਜੈਨ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚ ਪੰਚਪੁਰ, ਪਚਉਰ ਦੇ ਨਾਂ ਪ੍ਰਸਿਧ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਥੇ ਹੀ ਗੁੱਗਾ ਮਾੜੀ ਕੋਲੋਂ ਜੈਨ ਤੀਰਥੰਕਰਾਂ ਦੀਆਂ ਖੰਡਿਤ ਮੂਰਤੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਭਗਵਾਨ ਰਿਸ਼ਭ ਦੇਵ ਭਗਵਾਨ ਪਾਰਸ਼ ਨਾਥ ਅਤੇ ਪੰਜ ਤੀਰਥੀ ਦੀਆਂ ਕਈ ਮੂਰਤੀਆਂ ਹਨ। ਜ਼ਿਆਦਾ ਮੂਰਤੀਆਂ ਕੁਰੁਖੇਤਰ ਯੂਨੀਵਰਸਟੀ ਦੇ ਮਿਊਜ਼ੀਅਮ ਵਿਚ ਪਈਆਂ ਹਨ। ਇਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਮੂਰਤੀ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਵਿਖੇ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਮਾਂ 8ਵੀਂ ਸਦੀ ਤੋਂ 12ਵੀਂ ਸਦੀ ਤਕ ਦਾ ਹੈ।

ਚਕਰੇਸ਼ਵਰੀ ਦੇਵੀ ਤੀਰਥ—ਇਹ ਤੀਰਥ ਵਰਤਮਾਨ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਰਹਿੰਦ ਕਸਬੇ ਦੇ ਬਾਹਰ ਹੈ। ਜੈਨ ਤੀਰਥੰਕਰ ਦੀ ਉਪਾਸਕ ਦੇਵੀ ਮਾਤਾ ਚਕਰੇਸ਼ਵਰੀ ਪਹਿਲੇ ਤੀਰਥੰਕਰ ਭਗਵਾਨ ਰਿਸ਼ਭ ਦੇਵ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ। ਅਜ ਤੋਂ 600 ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ

ਗੁਜਰਾਤ ਦੇ ਕੁਝ ਯਾਤਰੀ ਕਾਂਗੜੇ ਦੀ ਤੀਰਥ ਯਾਤਰਾ ਲਈ ਜਦ ਇਸ ਥਾਂ ਰਾਹੀਂ ਗੁਜਰੇ ਤਾਂ ਇਹ ਚਮਤਕਾਰੀ ਮੂਰਤੀ ਇਥੇ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਹੁਣ ਇਸ ਤੀਰਥ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਅਤੇ ਜੈਨੀਆਂ ਦੇ ਸਮੂਹ ਉੱਦਮ ਨਾਲ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਮੂਰਤੀ ਦੀ ਪੁਰਾਤਨਤਾ 8-9 ਸਦੀ ਤਕ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਖੰਡੋਲਵਾਲ ਜੈਨੀ 500 ਸਾਲ ਤੋਂ ਇਸ ਜਗ੍ਹਾ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਹ ਯਾਤਰੀ ਮੂਰਤੀ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਆਏ ਸਨ।

ਬਠਿੰਡਾ—ਇਹ ਤੇਰੇ ਜੈਨ ਯਤੀਆਂ ਦੇ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਸੀ। ਇਥੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਭਗਵਾਨ ਨੇਮੀ ਨਾਥ ਅਤੇ ਸੰਭਵ ਨਾਥ ਦੀਆਂ ਮੂਰਤੀਆਂ 11 ਸਦੀਆਂ ਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਸ੍ਰੀ ਹੰਸ ਰਾਜ ਬਾਗਲਾ ਦੇ ਫਾਰਮ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਬਠਿੰਡਾ ਸਿਰਸਾ ਅਤੇ ਹਨੁਮਾਨ ਗੜ੍ਹ ਦੇ ਯਤੀਆਂ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਸੁਨਾਮ—ਸੁਨਾਮ ਭਾਰਤ ਦੇ ਪੁਰਾਤਨ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਹੈ। ਇਹ ਅੱਜ ਕਲ ਸੰਗਰੂਰ ਜ਼ਿਲੇ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹੈ। ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਪਟਿਆਲੇ ਸਟੇਟ ਵਿਚ ਸੀ। ਇਥੇ ਇਕ ਡੇਰੇ ਭਗਵੰਤ ਨਾਥ ਵਿਚ ਭਗਵਾਨ ਪਾਰਸ਼ ਨਾਥ ਦੀ 10 ਸਦੀ ਦੀ ਮੂਰਤੀ ਪਈ ਹੈ। 2 ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਲੇਖਕਾਂ ਨੇ ਇਕ ਕਾਲੇ ਪੱਥਰ ਦੀ ਖੰਡਤ ਪਾਰਸ਼ ਨਾਥ ਦੀ ਮੂਰਤੀ ਵੇਖੀ ਸੀ ਪਰ ਹੁਣ ਇਹ ਉੱਥੇ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਆਸ ਪਾਸ ਟੁੱਟੇ ਪਥਰਾਂ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਥਾਨ 8ਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਕੋਈ ਵਿਸ਼ਾਲ ਜੈਨ ਮੰਦਰ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਉਸ ਦੀ ਮੂਰਤੀ ਹੁਣ ਬਾਬਾ ਪਾਰਸ਼ ਨਾਥ ਕਰਕੇ ਪੂਜੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਮੂਰਤੀ ਤੇ ਕੋਈ ਚਿਤ੍ਰ ਨਹੀਂ। ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਆਸ ਪਾਸ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਟੁੱਟ ਗਿਆ ਹੋਵੇ। ਇਥੇ ਪੂਜ ਮਹਾ-ਸਿੰਘ ਦੀ 200 ਸਾਲ ਪੁਰਾਣੀ ਸਮਾਧੀ ਹੈ।

ਕੁਰੁਖੇਤਰ—ਇਸ ਬਾਰੇ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਚਾਨਣਾ ਪਾਇਆ ਜਾ ਚੁਕਾ ਹੈ। ਭਗਵਾਨ ਮਹਾਵੀਰ ਸਮੇਂ ਇਸ ਦਾ ਨਾਂ ਬੁਨਾ ਜਾਂ ਸਥਨਾਂ ਸੀ ਜੋ ਸ਼ਿਵ ਮੰਦਰ ਕਾਰਨ ਥਾਣੇਸ਼ਵਰ ਅਖਵਾਇਆ। ਇਥੋਂ ਤੀਰਥੰਕਰ ਦਾ ਇਕ ਸਿਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜੋ ਅਠਵੀਂ ਸਦੀ ਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਜੈਨ ਯਤੀਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੇਂਦਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਥੇ ਪੁਰਾਤਨ ਡੇਰਾ ਅਤੇ ਬਾਗ ਹੈ।

ਅੰਬਾਲਾ—ਇਹ ਹਰਿਆਣੇ ਦਾ ਪ੍ਰਸਿਧ ਕਸਬਾ ਹੈ। ਇਥੇ ਜੈਨੀਆਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਫਿਰਕੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਸ਼ਵੇਤਾੰਬਰ ਮੰਦਰ ਦੀ ਖੁਦਾਈ ਸਮੇਂ ਸੰ: 1155 ਦੇ ਨੇਮੀਨਾਥ, ਸੰ: 1454 ਦੀ ਭਗਵਾਨ ਵਾਸੂਪੂਜ ਜੀ ਅਤੇ ਸੰ: 1455 ਦੀ ਪਦਮਾਵਤੀ ਪਾਰਸ਼ਨਾਥ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਏ। ਇਸ ਥਾਂ ਤੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਚਮਤਕਾਰੀ ਮਹਾਨ ਤਪੱਸਵੀ ਸ੍ਰੀ ਲਾਲ ਚੰਦ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਅਤੇ ਪੂਜ ਕਾਂਸੀ ਰਾਮ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਸਮਾਰਕ ਹੈ। ਛਾਵਨੀ ਵਿਚ ਦਿਗੰਬਰ ਜੈਨ ਸਮਾਜ ਦੇ ਦੋ ਪੁਰਾਤਨ ਮੰਦਰ ਹਨ।

ਅਸਥਲਬੋਹਲ—ਇਹ ਰੇਹਤਕ ਦੇ ਕਰੀਬ ਹੈ। ਇਥੋਂ ਸਨਿਆਸੀਆਂ ਦੇ ਮੰਨੇ ਵਿਚੋਂ ਵਿਸ਼ਾਲ ਅਤੇ ਪੁਰਾਤਨ ਜੈਨ ਮੂਰਤੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਪਹਿਲਾਂ ਇਸ ਥਾਂ ਤੇ ਕੋਈ ਮੰਦਰ ਹੋਵੇਗਾ। ਸਾਰੀਆਂ ਮੂਰਤੀਆਂ ਸ਼ਵੇਤਾਬਰ ਅਤੇ 11ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਕਰੀਬ ਦੀਆਂ ਹਨ।

ਸਿਰਸਾ—ਇਸ ਦੇ ਕਰੀਬ ਪਿੰਡ ਸਿਕੰਦਰਪੁਰ ਅਤੇ ਸਿਰਸਾ ਵਿਚ 9 ਤੋਂ 11 ਸਦੀਆਂ ਦੀਆਂ ਮੂਰਤੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈਆਂ ਹਨ।

ਨਾਰਨੌਲ—ਇਸ ਥਾਂ ਤੋਂ 12 ਸਦੀਆਂ ਦੀ ਦੋ ਵਿਸ਼ਾਲ ਤੀਰਥੰਕਰ ਮੂਰਤੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈਆਂ ਹਨ ਜੋ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਹਰਿਆਣੇ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਅਜਾਇਬ ਘਰ ਵਿਚ ਹਨ।

ਜੀਂਦ—ਇਹ ਪੈਪਸੂ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਸੀ। ਅੱਜ ਕੱਲ ਹਰਿਆਣੇ ਦਾ ਪ੍ਰਸਿਧ ਸ਼ਹਿਰ ਹੈ। ਇਥੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਜੈਨ ਮੂਰਤੀਆਂ 11-12 ਸਦੀ ਦੀਆਂ ਹਨ।

ਮਾਲੇਰ ਕੋਟਲਾ—ਜੈਨ ਧਰਮ ਅਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਦਾ ਪੁਰਾਤਨ ਕੇਂਦਰ ਹੈ। ਇਥੇ ਲੋਕਾਸਾਰ ਯਤੀਆਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਡੇਰਾ, ਮੰਦਰ, ਬਾਗ, ਹਵੇਲੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਜਾਇਦਾਦ ਸੀ। ਅਚਾਰੀਆ ਰਤੀ ਰਾਮ ਦੀ ਸੰ: 1894 ਵਿਚ ਬਣੀ ਸਮਾਧੀ ਇਸ ਸ਼ਹਿਰ ਤੇ ਜੈਨ ਧਰਮ ਦਸਦੀ ਹੈ।

ਲੁਧਿਆਣਾ—ਇਸ ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਜੈਨ ਧਰਮ ਨਾਲ ਪੁਰਾਤਨ ਰਿਸ਼ਤਾ ਹੈ। ਜੈਨ ਯਤੀਆਂ ਨੇ ਅਨੇਕਾਂ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੇ ਕੰਮ ਇਸ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਕੀਤੇ। ਅਚਾਰੀਆ ਸ਼੍ਰੀ ਆਤਮਾ ਰਾਮ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਕਾਫ਼ੀ ਹਿੱਸਾ ਇਥੇ ਗੁਜ਼ਰਿਆ ਹੈ। ਇਥੇ ਹੀ ਆਪ ਦਾ ਸਮਾਰਕ ਹੈ।

ਤੋਸ਼ਾਮ—ਇਹ ਹਿਸਾਰ ਪਾਸ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਕਸਬਾ ਹੈ। ਇਥੇ 9-10 ਸਦੀ ਦੇ ਜੈਨ ਤੀਰਥੰਕਰਾਂ ਦੀਆਂ ਮੂਰਤੀਆਂ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਮਿਲੇ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਹਾਂਸੀ ਅਤੇ ਤੱਜਰ ਤੋਂ ਕਾਫ਼ੀ ਜੈਨ ਮੂਰਤੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈਆਂ ਸਨ ਜੋ ਰਸਾਇਨਿਕ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਲਈ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਤਿਮਾਵਾਂ ਦਾ ਸਮਾਂ ਪ੍ਰਤਿਹਾਰ ਰਾਜੇਆਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦਾ ਹੈ।

ਲਾਹੌਰ—ਇਹ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪੁਰਾਤਨ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਹੈ। ਇਸ ਸ਼ਹਿਰ ਨੇ ਰਾਮ ਰਾਜ ਤੋਂ ਮੁਗਲ ਰਾਜ ਵੇਖਿਆ। ਖਰਤਰ ਗੱਛ, ਤਪਾ ਗੱਛ ਅਤੇ ਲੋਕਾ ਗੱਛ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਮੁਨੀਆਂ ਅਤੇ ਸਾਧਵੀਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੇਂਦਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜਿਨ ਸ਼ਾਸਨ ਪ੍ਰਭਾਵਿਕਾ ਸਾਧਵੀ ਰਤਨ ਸ਼੍ਰੀ ਸਵਰਨ ਕਾਂਤਾ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਜਨਮ ਭੂਮੀ ਹੈ। ਸ਼੍ਰੀ ਪਾਰਵਤੀ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ, ਪੂਜ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਕਰਮ ਭੂਮੀ ਹੈ।

(ਚੈਦਰ ਸੁਭ ਸੁਫਲੇ)

